

SIS PREGUNTES SOBRE LA TRADICIÓ COM A EXCUSA PER PENSAR EN EL FUTUR DE LA LECTURA I EL LLIBRE

LLUÍS M. ANGLADA I DE FERRER

Consorti de Serveis Universitaris de Catalunya

És obligat que, primer de tot, situï el context de la meva exposició. El normal en qualsevol xerrada és que oïdors i conferenciant comparteixin, si es vol de forma àmplia, un cert camp de batalla, un entorn discursiu, una disciplina, una –poques vegades tan apropiat– tradició. Dins d'aquests terrenys clars però amb fronteres àmplies i difuses hi conviuen moltes complicitats i acords no escrits ja que tenen molt coixí darrere seu.

Jo no em sento pertanyent a cap disciplina en concret. Vaig estudiar una mica de matemàtica per voler aprofundir en lògica, però vaig llicenciar-me en filosofia i em vaig diplomar en biblioteconomia. No soc tampoc un intel·lectual d'ofici i m'hauria de definir com un professional i un gestor, dues paraules amb connotacions (probablement amb una bona dosi de justícia) pejoratives. Soc un «reflexionador» diletant preocupat per l'aplicabilitat de les coses; perdoneu, doncs, els desencaixos possibles del meu discurs respecte del que esperàveu i mereixíeu sentir.

Seria segurament esperable que la meva xerrada hagués pres la direcció de parlar de la tradició com a memòria. No és en va que els bibliotecaris exercim la nostra professió combinant dues funcions no sempre fàcilment compati-

bles: la de proporcionar el màxim accés a la informació del passat en el moment present i el de preservar en el present aquella informació a la que pot ser important accedir en el futur. (Subministrem memòria i fabriquem memòria, som, doncs, els bibliotecaris, una de les columnes de la tradició.) Però les reflexions que em van portar la invitació de l'Ignasi no van anar per aquí, sinó per viaranys més retorçats.

1/ Què?

Encara que el que sigui la tradició és difícil de definir, hauríem de començar per donar-ne una. Sense haver fet una recerca exhaustiva, em quedo amb la del Merriam-Webster's Learner's Dictionary que dona com a primera acceptió: «*a way of thinking, behaving, or doing something that has been used by the people in a particular group, family, society, etc., for a long time*». Podem usar també la tercera acceptió de «tradició» del diccionari de l'IEC: «Costum que ha prevalgut de generació en generació».

No havent quedat satisfet de la cerca, aquestes setmanes d'estiu en les que hi he estat donant voltes he demanat a alguns amics que em donessin la seva definició. He quedat sorprès de veure que els parlants de qualsevol llengua som terriblement competents en la seva praxi (la d'usar adequadament la paraula «tradició», en aquest cas) alhora que incompetents per definir-la de forma precisa. Els amics interrogats convenien, però, acceptar la definició que els proposava: una tradició és «allò que s'ha fet sempre». Parlaré de la tradició des d'aquesta definició poc precisa però volgutament àmplia.

Una de les maneres de conèixer una cosa és definir-ne els seus contorns. Els que em van emergir de forma immediata i que intentaré desenvolupar avui són la tradició-solució, la tradició-invenció, la tradició-obstacle, la tradició-identitat i la tradició-nostàlgia.

Si volen un guió més inquietant, seria aquest: la tradició, què? Per a què? Quan i on? Quan? Qui? I, de nou, què?

Els confesso les meves preocupacions (les quals probablement hagin esbiaixat les meves reflexions) i que no són altres que veure què caldria preservar de la tradició lectora i del llibre ara que tots dos es veuen afectats per una transformació radical que els canviarà de manera profunda. Lectura i llibre, una activitat i un objecte d'alta «tradicionalitat».

2/ Per a què? Popper i la «tradicció – solució»

El filòsof Karl Popper (un autor que paga la pena llegir i del que en recomano especialment la seva autobiografia) té un excel·lent text breu que porta l'ambiciós títol de *Towards a Rational Theory of Tradition*¹ (agraeixo a l'amic Ignasi que me'n fes fer coneixença). Popper no defineix la tradició de forma explícita, però sí d'una manera intuïtivament útil. Explica que, havent deixat Viena per passar a viure a Anglaterra, «em vaig adonar que l'atmosfera que hi havia aquí era molt diferent de la del lloc on havia crescut²» i que, continua, «aquesta atmosfera té alguna cosa a veure amb la tradició³». La tradició per aquest filòsof seria, doncs, una manera de fer pròpia d'un lloc (o d'un col·lectiu, afegeixo jo), allò que –en aquest lloc o per a aquest grup– «s'ha fet sempre».

1. «En Busca de una Teoría Racional de la Tradición», inclosa a *Conjeturas y refutaciones: el desarrollo del conocimiento científico* (Barcelona: Paidós, 1983), p. 156-173. El text és una transcripció d'una conferència a la Tercera Conferència Anual de la Rationalist Press Association (26 de juliol, 1948); publicada a *The Rationalist Annual* (1949), i, més endavant a *Conjectures and Refutations* (1963).

2. Les traduccions al català són meves.

3. *Op. cit.*, p. 125.

La posició filosòfica de Popper la podem categoritzar com a «Racionalisme indeterminista». El seu interès en fonamentar la tradició prové d'aquí. Comencem per dir que, per a Popper, l'àmbit semàntic de la tradició no se cenyeix a l'àmbit folklòric o social, sinó que envaeix qualsevol activitat humana, i aquest és el punt de vista que assumim també en aquesta xerrada. A la seva conferència se centra en la tradició en el pensament científic, però la declara present en altres àmbits⁴.

L'interès de Popper és incorporar la tradició a la teoria social i poder-ho fer des d'un punt de vista racionalista. A ell no el convenç la posició dels racionalistes del seu temps respecte de la tradició que seria la de no interessar-s'hi perquè, vindrien a dir, «vull jutjar les coses amb el meu propi pensament i no amb el d'altres persones que van viure fa molt de temps⁵».

Però és inevitable que les coses es facin d'una determinada manera, i la manera de fer les coses és el que podem anomenar tradició. Així, «traditions have the important double function of not only creating a certain order or something like a social structure, but also giving us something upon which we can operate; something that we can criticize and change⁶».

No hi podria haver vida social sense tradicions, segons Popper, ja que aquesta necessita saber «que hi ha coses i fets que han de ser de determinada manera i no d'una altra⁷». La vida social necessita regularitats: «The mere existence of these regularities is perhaps more important than

4. Concretament a la música, p. 124-125.

5. Les cites en anglès són de <http://www.criticalrationalism.net/2010/02/02/notes-on-karl-poppers-towards-a-rational-theory-of-tradition/> *op. cit.*, p. 124.

6. *Op. cit.*, p. 137.

7. Afegeix: «Aquí es donde resulta comprensible el papel desempeñado por la tradición en nuestras vidas. Viviríamos angustiados, atemo-

their peculiar merits or demerits. They are needed as regularities, and therefore handed on as traditions, whether or not they are in other respects rational or necessary or good or beautiful or what you will. There is a need for tradition in social life⁸».

De l'aproximació de Popper, en destaco que la tradició seria inevitable i invisible. La tradició seria el substrat, el fonament, la base sobre la qual construïm i a partir de la qual modifiquem la realitat. *La tradició seria així una solució*, una solució de la que no podem prescindir, com cap pintura pot prescindir d'un punt de vista, d'un lloc des del qual mirar.

Aquesta seria una primera cara o contorn dels que explorarem. La tradició com a solució seria, doncs, més un puntal per a l'acció del present que no pas el record d'una cosa que ja no és.

3/ Quan i on? Hobsbawm i la tradició-invenció

Si acceptem la definició de tradició com «allò que s'ha fet sempre» caldria que parléssim des de quan és aquest sempre i on té lloc. Com que és evident que aquest «sempre» no es pot remuntar a l'inici dels temps (ni l'on pot ser arreu), donem-li una durada llarga. El llibre publicat el 1983, *The invention of tradition*⁹, editat per Eric Hobsbawm i Terence Ranger es pot considerar un punt de ruptura a partir del qual la tradició és sabuda (potser més que no pas percebuda) com associada a un temps i a un lloc. El concep-

rizados, frustrados y no podríamos subsistir en el mundo social si éste no contara con un suficiente orden y un gran número de regularidades a las que podemos adaptarnos». Un aspecte que tractarem més endavant.

8. *Op. cit.*, p. 136.

9. Eric HOBBSAWM, Terence RANGER (ed.), *La invención de la tradición*, Barcelona: Crítica, 2002 [1983].

te «tradició inventada» és explicat pels autors mencionats amb aquestes paraules:

«un grupo de prácticas, normalmente gobernadas por reglas aceptadas abierta o tácitamente y de naturaleza simbólica o ritual, que buscan inculcar determinados valores o normas de comportamiento por medio de su repetición, lo cual implica automáticamente continuidad con el pasado. De hecho, cuando es posible, normalmente intentan conectarse con un pasado histórico que les sea adecuado¹⁰».

El significat és intuïtivament comprensible sense ulteriors explicacions, i no m'entretindré a fer-les. El que vull assenyalar és que la idea és o òbvia o confusionària (si no les dues coses); és –dit en un terme anglès especialment apropiat per a l'ocasió– «misleading»¹¹, és a dir que causa fer creure en alguna cosa equivocada¹².

És obvi, perquè crec que estem prop de conèixer els fonaments materials dels comportaments psicològics i socials¹³. La neuropsicologia està mostrant els mecanismes materials i causals subjacents a alguns comportaments humans psicològics, i, de forma similar, la sociobiologia i l'etologia ho fan per a alguns de col·lectius. Des d'aquest punt de vis-

10. *Op. cit.*, p. 8.

11. Alguns sinònims de 'misleading': *Ambiguous, Beguiling, Bewildering, Casuistical, Catchy, Confounding, deceitful, Deceiving, Deluding, Delusive, Delusory, Demagogic, disingenuous, Distracting, Evasive, Fallacious, false, Inaccurate, Perplexing, Puzzling, Sophistical, Specious, Spurious, tricky, Wrong*. A: <http://www.thesaurus.com/browse/misleading>

12. Del Merriam-Webster's Learner's Dictionary . <http://www.merriam-webster.com/dictionary/mislead>

13. Les meves idees aquí provenen de l'obra de E.O. WILSON, en especial de *Consilience: The Unity of Knowledge* (1998), ed. castellana a Barcelona: Galaxia Gutenberg, 1999. També de diverses obres de Frans de Waal, per exemple *The Age of empathy: nature's lessons for a kinder society* (2009), amb edició castellana (Barcelona: Tusquets, 2011).

ta (i demanant-los perdó per haver retrocedit tan enrere en l'argument), cap acte humà és inventat. Diguem-ho en positiu: qualsevol acte humà (individual o grupal) sorgeix d'una conjunció contingent de circumstàncies. A partir d'aquí, diversos reforçaments permeten fixar (o no) el casual en consuetud. Hi hauria, doncs, gènesi i no invenció, concatenació i no creació.

Vull precisar, per si no ho he deixat prou clar, que la meua protesta no està de cap manera dirigida al concepte com al terme emprat per descriure'l. La tasca de l'historiador és justament explicar l'origen de les coses i les causes de la seva formació. Però aquesta tasca queda obscurida pel qualificatiu que se li assigna: invenció. Així, una visió que vol ser construccionista rep una denominació essencialista que deixa, com a petja, la idea que una tradició és un invent i, en aquest sentit, prescindible i desconnectada de qualsevol necessitat¹⁴.

Insisteixo en aquesta idea perquè la considero clau: no hi pot haver creació ex-novo de cap tradició perquè –en paraules de Hobsbawm– «las 'tradiciones inventadas' cumplen importantes funciones sociales y políticas, y ni nacerían ni arraigarían si no pudieran adquirirlas¹⁵». Dit d'una altra manera, una tradició inventada requereix una connexió amb una necessitat social o individual i aquest és, des del meu punt de vista, l'aspecte més interessant. Continuo amb la citació: «sembla clar que els exemples més reeixits de la manipulació [es refereix a les tradicions inventades] són les que exploten pràctiques que clarament satisfan una necessitat sentida (encara que no forçosament entesa de forma

14. Manuel PÉREZ LEDESMA, «La construcción de las identidades sociales», a *Identidades y memoria imaginada*, Justo Beramendi y María Jesús Baz (eds.), València: Universitat de València, 2008, p. 25.

15. Eric HOBBSAWM, «La fabricación en serie de tradiciones: Europa, 1870-1914», a *La invención de la tradición, ob. cit.*, p. 318.

clara) entre determinats grups de persones¹⁶». I encara, i al paràgraf final de l'assaig personal amb el que Hobsbawm contribueix a l'obra col·lectiva: «Els gustos i les modes, especialment en les diversions populars, poden 'crear-se' només dins uns límits molt estrets; han de ser descoberts abans de ser explotats i conformats¹⁷».

De l'obra comentada em quedo amb la idea que les tradicions són reforçadores de necessitats no forçosament sentides com a tals. Les tradicions no són meres invencions sinó reforçaments de necessitats. Reforçaments, si es vol, utilitzats amb finalitats ideològiques o polítiques, però sempre basats en aquestes intangibles realitats humanes que anomenem emocions i sentiments.

4/ Com? Kuhn i la «tradicció-obstacle»

Si acceptem la definició de tradició com «allò que s'ha fet sempre» caldria que parléssim de com ha esdevingut aquesta constància. Si de nou apel·lem al saber popular, crec que ens avindriem a afirmar que aquest considera que les coses han evolucionat de forma gradual, que hi ha una continuïtat o permanència que fa de substrat del canvi. La tradició estaria (o seria) dins d'allò que roman malgrat que les coses canviïn.

16. *Ibid.* La traducció és meua. La versió castellana no és clara. El text anglès diu: «Yet it also seems clear that the most successful examples of manipulation are those which exploit practices which clearly meet a felt - not necessarily a clearly understood - need among particular bodies of people», p. 307 de l'edició de 1983 de Cambridge University Press.

17. *Ibid.* «Tastes and fashions, notably in popular entertainment, can be 'created' only within very narrow limits; they have to be discovered before being exploited and shaped», p. 307.

Però Thomas Kuhn en l'àmbit de la ciència¹⁸, (i potser Piaget en el de l'aprenentatge), ens van mostrar que no és així. Kuhn anomena 'paradigmes' les «realizaciones científicas universalmente reconocidas que, durante cierto tiempo, proporcionan modelos de problemas y soluciones a una comunidad científica¹⁹». La funció que Popper atribueix [‘avant la lettre’] a les tradicions seria justament aquesta: la de fer de paradigma. Així, les tradicions científiques (però també les professionals, les nacionals i les comunitàries) serien ‘maneres de pensar’ o ‘marcs mentals’ (en terminologia de Lakoff) que es mantindrien malgrat l'evolució de la ciència, les pràctiques o les creences d'una comunitat. Aquesta aparença de continuïtat dins el canvi seria la usada per ‘inventar’ (en terminologia de Hobsbawm) o reforçar (segons la precisió feta fa un moment) les tradicions.

El llibre de Kuhn mostra com un paradigma, un cop constituït, perviu en el temps malgrat dins el paradigma hi hagi disfuncions o, en terminologia seva, ‘anomalies’. Els canvis de paradigma no es produeixen ni de forma automàtica ni fàcil²⁰; exigeixen forces poderoses que no descriurem però que es troben ben argumentades en el llibre esmentat. Però l'obra de Kuhn no només ens indica per què canvien les tradicions (els paradigmes), sinó per què no canvien.

18. Thomas S. KUHN, *La estructura de las revoluciones científicas*, México: Fondo de Cultura Económica, 1971. La primera edició en anglès és de 1962. Les traduccions catalanes de les citacions són meves.

19. *Ibid.*, p. 13.

20. En el món d'internet, els relleus ja no diré de les tradicions, però sí les praxis tradicionals i dels seus agents pot fer-se de forma molt ràpida i brusca (disruptiva). Joseph L. BOWER & Clayton M. CHRISTENSEN, «Disruptive Technologies: Catching the Wave», *Harvard Business Review*, January 01, 1995, i Clayton M. CHRISTENSEN, Michael E. RAYNOR & Rory McDONALD, «What Is Disruptive innovation?», *Harvard Business Review*, issue 21-04-16.

A causa de la destrucció de paradigmes ‘vells’, i canvis en els comportaments actuals, l’emergència de paradigmes nous ve precedida per un període d’inseguretat professional profunda, d’un esforç enorme de redisseny d’eines²¹ i de la resistència al canvi per part dels que estan compromesos amb una «tradicció més antiga²²».

Kuhn justifica l’ús de la metàfora bèl·lica «revolució» per referir-se a la substitució de paradigmes. Deixant a banda altres similituds, el relleu de paradigmes és un procés amb vencedors i perdedors. Els sostenidors del paradigma en declinació (la tradició) es veuen rellevats per les persones que han creat la crisi i aportat una nova solució. L’emergència d’un paradigma nou no és compatible amb el manteniment del vell, i acaba essent una lluita per al poder²³. «L’elecció entre paradigmes en competència resulta ser una elecció entre maneres incompatibles de vida de la comunitat²⁴».

Si a *The structure of scientific revolutions*, Kuhn fa el paral·lisme entre les revolucions científiques i les polítiques, nosaltres també podem fer-ho entre paradigmes i tradicions. Aquestes romanen amb una força que va més enllà de la veritat que contenen i ho fan perquè la seva substitució crea inseguretat, conflictes d’interessos personals i requereix esforç.

Un tercer contorn de les tradicions seria el de ser clars obstacles a la innovació. El seu conreu afebleix les forces del canvi i de l’evolució.

21. KUHN, *op. cit.*, p. 127.

22. *Ibid.*, p. 235

23. *Ibid.*, cap. IX, p. 149-175.

24. *Ibidem*, p. 152.

5/ Qui? Manuel Castells i la tradició-identitat o com aquella alimenta aquesta (i viceversa)

En la definició de tradició com «allò que s'ha fet sempre» hi ha un subjecte ocult, hi ha un 'qui'. Pot ser que la gent –per desconeixement de la història i de l'evolució de les coses– no tinguem clar fins a quin punt una tradició és genuïna o inventada, remota o recent, però –crec– tothom té clar que les tradicions²⁵ no són universals. Una tradició determinada és d'aquí o d'allà, d'uns o d'altres; mai de tothom, tal com va observar Popper quan va arribar a Anglaterra.

Quan hi ha un 'qui' per al qual una cosa s'ha fet sempre, aquesta cosa passa a formar part de la identitat del 'qui'. Quan aquest 'qui' són diversos, la identitat creada és comunitària, de grup. Les tradicions, doncs, reforcen [però no creen] les identitats i aquestes es reforcen en les tradicions.

Manuel Castells en la seva magna obra *La era de la informació*²⁶ argumenta que estem vivint un canvi d'era (el que en terminologia marxista en diríem 'de mode de producció'). Estem passant d'una societat industrial a una d'informativa, d'una en què la riquesa provenia de la transformació industrial de matèries primeres a una altra en què la matèria primera per generar riquesa és la informació. De la mateixa manera que l'era industrial tenia les seves normes i imposava unes maneres de fer (la societat arbre), la informativa està explorant nous paradigmes i comportaments (la societat xarxa). Castells diu: «pienso que nuestro mundo se construye en torno a la relación, no siempre fácil,

25. Segons Ferrater Mora, quan el conjunt de tradicions «se toma en un sentido general» parlem de «la tradició» (*Diccionario de filosofía*, Madrid: Alianza, 1979-1982, p. 3296).

26. Madrid: Alianza, 1997-1998 (Edició original, *The information age*, 1996-1997).

entre globalidad e identidad²⁷» (fixem-nos que no diu entre global i local, sinó entre globalitat i identitat. Continua:

«La identidad se está convirtiendo en la principal, y a veces única, fuente de significado en un periodo histórico caracterizado por una amplia destrucción de las organizaciones, deslegitimación de las instituciones, desaparición de los principales movimientos sociales y expresiones culturales efímeras. *Es cada vez más habitual que la gente no organice su significado en torno a lo que hace, sino por lo que es o cree ser*²⁸».

Segons Castells, l'era de la informació es caracteritzaria per una lògica del no lloc (un espai de fluxos), la dissolució de la història en el no temps ('el temps atemporal') i en l'efímer de la realitat virtual²⁹. Per aquest autor, totes les identitats són construïdes (inventades), però no neutres. Qui construeix una identitat i per a què aquesta és construïda és el que determina el seu contingut simbòlic i sentit, tant pels que s'hi identifiquen com pels que se'n col·loquen fora. A partir d'aquí distingeix entre tres tipus d'identitats: la legitimadora o dominant, la de resistència que s'oposaria a la primera de forma reactiva, i la identitat projecte que ho faria de forma proactiva, és a dir, transformadora³⁰. El 2n volum de l'obra del sociòleg repassa diferents formes d'identitats emergents (el fonamentalisme religiós, diferents formes de nacionalisme, l'ecologisme, les identitats de gènere i els moviments populars de resistència).

27. A la presentació a l'edició en castellà. V. 1, p. 23.

28. V. 1, p. 29. La cursiva és meva.

29. V. 2, p. 397.

30. V. 2., p. 29-30 [respecte de la identitat dominant de la lectura crec que és clar que tenim un procés de creació d'una identitat de resistència però no encara una de projecte].

En tant en que les identitats són les creadores de sentit, les simbologies i les manifestacions identitàries –en bona part, doncs, les tradicions– són el terreny de batalla (i perdó per la metàfora bèl·lica) de les transformacions socials. Per si no ha quedat clar fins ara, vull insistir en que aquesta afirmació seria vàlida (o no ho seria) per a qualsevol col·lectivitat identificable com a tal (és a dir, amb identitat pròpia). Ho seria per a grups nacionals o religiosos, però també per a col·lectius professionals per a seguidors d'una pràctica comuna.

Concloc aquest subapartat: hi ha més tradicions que les que reconeixem com a tals. Qualsevol col·lectiu té les pròpies, explícites o interioritzades, consolidades o emergents. Així, les tradicions (les repeticions i els llocs comuns, continuar fent les coses 'com s'ha fet sempre', o oposar-s'hi) van més enllà del folklore i de l'anècdota: alimenten unes identitats que, si les tradicions canvien, se senten atacades. Castells conclou el segon volum de la seva obra així:

«Como nuestra visión histórica está tan acostumbrada a los batallones ordenados, las banderas al viento y las proclamas de cambio social que siguen un guion, *nos sentimos perdidos* cuando nos enfrentamos a la sutil penetración de los cambios incrementales de símbolos procesados a través de redes multiformes, fuera de las sedes del poder³¹».

D'aquest 'sentir-se' perdut davant del canvi d'allò que ha estat tradicionalment allà en parlarem a continuació.

6/ Què? Oriol Nel·lo i la tradició-nostàlgia (o el termòmetre del conflicte)

Hem vist que la definició popular de la tradició («allò que s'ha fet sempre») pressuposa algunes coses que nor-

31. V. 2, p. 402.

malment donem per inexistent (però, que, malgrat tot, són presents). Hi ha encara una altra connexió tímidament oculta, la que diferencia ‘costum’ de ‘tradicció’, i és que aquesta (malgrat que no ho mencionin els diccionaris, però justament assenyalat per la gent a qui ho preguntes), té una connexió directa amb l’emoció i els sentiments.

La tradició té a veure amb la invenció, però la tradició no és només creença cega en el que els altres han viscut, té a veure amb un mateix i els propis records (amb la identitat de cada un).

L’any 2008 el geògraf Oriol Nel·lo, dins un cicle de xerrades organitzat pel Patronat d’Estudis Osonencs, va impartir una conferència amb el títol *Per què parlem de conservació quan parlem de paisatge?*³². Que em perdoni a partir d’aquí l’amic Nel·lo el resum (i utilització) que faré de les seves idees.

L’Oriol, en la seva conferència, tenia per objectiu parlar de la gestió del territori i, per tant, del paisatge. Explicava que el paisatge es transforma (sempre) i que ho fa en la mesura que ho fa la societat amb la que dialoga ja que la societat es retrata en el paisatge. Voler-lo conservar, doncs, és una quimera, és voler aturar la inevitable transformació social. A Nel·lo com a geògraf (radical) i com a persona compromesa amb la justícia social li interessa poder ajudar la societat en aquesta transformació, però, en fer-ho, amb què es troba? Es troba que l’alteració del paisatge inquieta la societat (i que aquesta inquietud propicia que l’única actitud possible cap al paisatge sigui el conservacionisme.

Perquè ens inquieta la transformació del paisatge? El geògraf ens ho explica: mai com en els darrers anys el paisatge

32. Veure el resum que en vaig fer al blog BDig: *Conservació del paisatge (i del llibre)* <http://bdig.blogspot.com.es/search/label/Oriol%20Nello>

no s'havia transformat a la velocitat a la que ho està fent ara (perquè mai com ara la societat havia canviat a tanta velocitat); la velocitat del canvi del paisatge fa que pugui percebre'n el canvi cada un de nosaltres i, si abans el paisatge era permanència, ara un lloc pot ser molts paisatges al llarg d'una vida humana. (Aquesta mobilitat del que havíem percebut com immutable ens inquieta. El paisatge deixa de ser un referent, els paisatges són cada vegada menys específics. El paisatge ja no és un refugi ni un reforç de la identitat.)

Les obsessions (en el millor sentit de la paraula) dels bons pensadors persisteixen, i, en una xerrada recent³³, afirma: «No hi ha paisatge sense la mirada de qui el percep» i encara «apreciem el paisatge, precisament, perquè hi reconeixem allò que esperem de trobar-hi»; esperem trobar-nos-hi a nosaltres mateixos, afegeixo jo. És així com el paisatge vist tota la vida passa a ser el nostre paisatge tradicional, i és així com, la seva transformació (en tant que altera la nostra identitat-tradició³⁴) ens inquieta, ens provoca nostàlgia.

«No volem reconèixer que els paisatges de la nostra vida estan desapareixent. Bona part del malestar envers la situació del paisatge sorgeix d'aquí: de la velocitat del canvi, nosaltres estàvem habituats que el paisatge fos una permanència en les nostres vides: nosaltres passàvem i els paisatges romanien, ara en el curt termini d'una vida un

33. Oriol NEL·LO, *Mirades sobre el paisatge*, Conferència d'Inauguració de Curs Facultat de Lletres, Bellaterra, 7 de setembre 2015.

34. «D'aquí, en bona mesura, es deriva el paper del paisatge com a referència en la configuració de la identitat personal i... col·lectiva». O. NEL·LO, *De la conservació a la gestió del paisatge: Discurs de recepció d'Oriol Nel·lo i Colom com a membre numerari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials*, llegit el dia 16 de juny de 2010, Barcelona: IEC, secció de Filosofia i Ciències Socials, 2010.

lloc és molts paisatges (i per això corre el risc de deixar de ser un lloc)³⁵».

No voldria allargar aquesta xerrada més del que les meves paraules mereixen, però Nel·lo cita un text que, tant per la seva bellesa com per ser d'un autor osonenc no em resisteixo a reproduir. La història és la següent: una tarda d'estiu, un poeta surt del seu poble per retrobar els paisatges de la seva infància però en arribar al lloc que busca, descobreix que el bosc ha estat talat i substituït per conreus i es troba que «*el teatre de ma infantesa m'obre de bat a bat ses portes...*». El poeta (Verdaguer) escriu³⁶:

«Mes, oh Déu, no desvariejo pas? Sinó perquè ho veuen mos ulls, no ho creuria. Verdegen els raves i farratge a on abans s'estenia ombrosa i solitària la roureda. Sense rebotre i esgalabrar a qui la manejava, la destrat del llenyataire ha despulat, d'una vinguda, la vall de sos arbres i brostam; sols ha deixat les despulles dels més antics perquè sapiguessin els vianants que allò era estat boscúria, i *enyoréssim* nosaltres les ombres d'arbredes que no hi ha».

La nostàlgia s'ha despertat en el poeta, que fugí tot dient:

«Oh!, anem; jo no puc mirar-ho..., *però mos ulls es giren a plorar una llàgrima* sobre els llocs en què cent vegades, ací en aquest pujol, aidava a guardar les ovelles al pastor per amor de que em contés una rondalla o toqués la cornamusa. Sota aquestes roques venia a collir violes el dimecres sant per a enramar-ne el càntir en què amb ma germaneta dúiem l'aigua a beneir... *Estones de goig que ací em passàreu, estones de patir, amics, marjals i roca-teres, adéu!* A vosaltres, ombrius i fontanelles, ai!, no us

35. *Ibid.*, p. 5.

36. J. VERDAGUER, «Desencís d'un paisatge», <http://www.endrets.cat/text/1394/desencis-d-un-paisatge-ca.html>

puc dir adéu-siau, perquè ja no hi sou! *Oh! anem; mon cor venia a cercar-hi dolça tristesa, però no pas l'abatiment*».

Perdoneu-me si el vigatanisme m'ha fet entretenir massa incloent aquesta citació, però és una il·lustració exemplar de com de pregones són les nostres connexions amb la realitat. Connexions que habitualment no percebem, perquè la tradició-solució ens les ha amagades i ens ha presentat com immutables realitats que són contingents (que no poden sinó ser-ho).

7/ El llibre i la lectura: solució, invenció, obstacle, identitat i nostàlgia

El llibre i la lectura són un objecte i una activitat carregats de tradicions en el sentit ampli que hem estat usant fins ara. El llibre imprès i la lectura silenciosa han estat solucions llargament construïdes que, en una dilatada transició, van haver de lluitar contra la solució prèvia: els manuscrits i la lectura escoltada o en veu alta. El món de la cultura ha construït tradicions seculares sobre el llibre i la lectura i, avui, qualsevol dels dos porta associats significats no sempre justificats.

Deixin-me posar un exemple. Potser recordin, que ara fa dos estius a un poble de l'Empordà es van trobar un bon munt de llibres a les deixalles, llibres que procedien del donatiu d'un particular a la biblioteca del municipi. L'enrenou públic va ser notable, però ningú no es va fer la pregunta de per què la persona en qüestió havia fet el donatiu ni si els llibres tenien cap valor (i em refereixo al valor d'ús, no al de mercat). No puc passar sinó per un amant dels llibres, és a dir que no sóc suspecte de menysvalorar-los, però crec que no erro si afirmo que tant el donatiu com el fet de llençar-los responen objectivament a un canvi en la percepció de la importància del llibre en la societat contemporània i que la indignació pública contra el fet mostra el xoc d'una

visió emergent del llibre contra la tradició ‘inventada’ del valor etern i perenne del llibre. Inevitablement el llibre i la lectura han creat identitats.

Val la pena recórrer a dos llibres de diferent natura i similar propòsit. Un és el clàssic de McLuhan de l’any 1962³⁷ (el qual porta el sovint oblidat però molt expressiu subtítol de «gènesi de l’*homo typographicus*»), i l’altre una història recent de la lectura³⁸. Els menciono ambdós perquè il·lustren el canvi de paradigma en el llibre i la lectura que va del llibre manuscrit llegit en veu alta a l’imprès llegit per un mateix.

Les revistes científiques són potser un millor exemple, més concret i més proper a vostès. Van néixer fa un 350 anys i han estat un sistema molt estable que ha sustentat la comunicació entre científics. No han sustentat només allò per al qual van néixer, han suposat un sistema de finançament per a algunes societats científiques (APA, IEEE, RSC, etc.) que així han pogut reforçar les seves identitats, recolzen el sistema de reconeixement i de promoció dels investigadors i han creat (o inventat) la tradició que vostès deuen haver patit de «Publish or Perish». Aquest sistema avui està en plena transformació a causa de les xarxes informàtiques i a la digitalització de la informació –que suposen importants canvis materials en les revistes– però ho està també (o hauríem de dir que ho està més?) per canvis en «la manera com s’han fet les coses sempre», en els canvis en les tradicions. Les revistes en si mateixes estan qüestionades i se’n reclama la substitució per bases de dades temàtiques, el que tot-hom pugui llegir sense restriccions (és a dir, gratuïtament)

37. Marshall McLuhan, *La Galaxia Gutenberg: gènesi del ‘homo typographicus’*, Madrid: Aguilar, 1969.

38. *Historia de la lectura en el mundo occidental*, obra col·lectiva dirigida per Guglielmo Cavallo i Roger Chartier, Madrid: Taurus, 2001 [ed. orig. de 1997].

qualsevol article (Open Access) i s'estan creant sistemes nous (*altmetrics*) per mesurar l'impacte i la qualitat de les aportacions dels investigadors.

Tornant a McLuhan, fa una mica més de 54 anys acabava el seu llibre amb aquestes paraules:

«¿Cuáles serán las nuevas configuraciones de los mecanismos y de la alfabetización cuando esas viejas formas de percepción y juicio [les creades pel llibre imprès] sean interpretadas en la nueva era eléctrica? La nueva galaxia eléctrica de acontecimientos ha entrado ya profundamente en la galaxia Gutenberg. Incluso sin colisión, tal coexistencia de tecnologías y consciencias causa trauma y tensión en toda persona viva. Nuestras actitudes más corrientes y convencionales parecen súbitamente deformadas, como gárgolas o figuras grotescas. Las instituciones y asociaciones que nos son familiares parecen a veces amenazadoras y malignas. Estas múltiples transformaciones, que son la consecuencia normal de introducir medios nuevos en cualquier sociedad, necesitan un estudio especial que será objeto de otro volumen sobre comprensión de los medios en el mundo de hoy»³⁹.

Les transformacions que advertia McLuhan han tardat a arribar, però ho han fet amb una força inoïda i intranquil·litzadora. Els que hem crescut en el paradigma vell ens afanyem a parlar de la bona salut del llibre (imprès) i de la lectura però som incapaços de comprendre encara la transcendència del canvi. Acabaran els llibres digitals fent desaparèixer els de paper? La lectura en pantalla és menys profunda que la tradicional? Internet està reconfigurant el nostre cervell⁴⁰? La memòria humana, durant tants anys ben

39. McLuhan, *op. cit.*, p. 385.

40. «Over the past few years I've had an uncomfortable sense that someone, or something, has been tinkering with my brain, remapping the neural circuitry, reprogramming the memory. My mind isn't going—so

conservada en biblioteques, perilla a Internet? Hem de deixar d'entrenar la memòria perquè ja es troba tot a la xarxa?

La gran aportació de la lectura (i la del llibre com a instrument seu) a la humanitat ha estat facilitar l'aprenentatge, incrementar l'empatia i reforçar l'autoconsciència. Qualsevol de les tres coses esmentades tenen arrels profundes en el cervell i impactes immediats en la creativitat i la socialització de les persones. *No només som el que llegim, també som com som perquè llegim com llegim*. Estem a les portes d'inaugurar una nova tradició lectora i, del passat, podem anticipar que estem a les portes d'una nova manera de ser humans. Aquest pot ser un gran tema per a algun col·loqui futur.

Vull acabar repetint l'agraïment a l'Ignasi Roviró per haver-me encarregat aquesta conferència. Fer-la ha ocupat els meus pensaments alguns mesos, i ara, puc dir, a la manera de Pier Paolo Pasolini, al final de la pel·lícula *Decameró*, quan ell mateix, representant el mestre que ha acabat de pintar un fresc en una capella, s'exclama «per què fer una obra quan és molt més bonic somiar-la?⁴¹».

far as I can tell—but it's changing. *I'm not thinking the way I used to think*». Nicholas CARR, «Is Google Making Us Stupid?», *The Atlantic online*, July/August 2008 <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/07/is-google-making-us-stupid/6868/> Del mateix autor i tema, vegeu *Superficiales ¿Qué está haciendo internet con nuestras mentes?*, Madrid: Taurus, 2011.

41. <https://www.youtube.com/watch?v=v3Yq9RY-CQ4> 1:45.